

dag utlysts till Söderköping i oktober. Den gjorde rent hus med katolsk gudstjänst, förvisade alla katolska präster och lärare ur landet inom sex veckor och genomdrev yrkesförbudet för katoliker.

Ännu tre veckor efter detta beslut sitter Andreas Olofsson i det som en gång varit pater Ernhoffers sovrum i papisternas hus och skriver det sista brevet från Sverige. Han hade då i tio veckor haft svår feber, han hade ingen reskost, vintern stod för dörren, och Skeppare "seglade i de förligaste vindar" och räknade dagarna tills den siste katolske prästen gett sig i väg. Olofsson hade ingen annan tillflykt än hovet i Krakow, men tvivlade på att han skulle nå fram dit med livet i behåll.

I december 1595 skattades Vadstena kloster på sina sista tillgångar. En del av bibliotekets handskrifter, uppger Messenius, användes som förladdning i knektarnas hakebössor, och de elva kvarvarande systarna evakuerades. Man lät sy civila dräkter åt dem; man vet fortfarande hur mycket skraddarna fick i sylön. Systrarna hade bett hertigen på sina bara knän att få stanna kvar i klostret åtminstone över vintern, men han avslag deras begäran. Den 12 december, dagen före evakueringen, utlämnades proviant till systrarna; abbedissan fick till och med ett bolster, lakan och en häst, ett par av nunnorna en ko.

Därefter, fortsätter Messenius, reste fyra av de äldre nunnorna med abbedissan till Söderköping, varifrån de i början av våren 1596 så snart isen gått upp fortsatte med båt till Gdansk och birgittinklostret där. Av de yngre stannade tre i Sverige, medan de tre övriga följde efter till Polen. Deras siste präst, Magnus Andersson, drevs också i landsflykt via Danmark till Polen. Dessa uppgifter från Messenius är som vanligt inte riktigt tillförlitliga. När ärkebiskopen Angermannus höll sin ryktbara råfst i juni 1596 fanns fortfarande fyra nunnor och abbedissan kvar. Nunnorna, visserligen inte alla, hade då återvänt till klostret. Källuppgifter från Gdansk uppger att svenska birgittinsystrar anlände dit hösten 96. Dessa var åtta stycken, och vi vet namnen på dem.

Mirakulöst nog hade Vadstena kloster kunnat hållas vid liv genom inflytelserika gynnare, också i den kungliga familjen, ända till dess. När det sedan hade upplösts, klagade menige man över att marken hade förbannats: när de sista ljusen slocknade på klosterkyrkans altare försvann välsignelsen från åkrarna.

Här lyktas denna fabula. *Sensus moralis*: ekumeniskt arbete börjar mitt i en intrig av oförrätter och ömsesidigt förakt. Pjäsen kan inte få ett hoppfullt slut på något annat eller billigare sätt än i korsets tecken.

UNDERGÅNGENS ARKITEKTUR

PIERRE KULLBOM

Var nazismen irrationell?

Nazismen som fenomen låter sig givetvis inte beskrivas i en kort artikel, men tre olika publikationer som lägger var sitt tolkningsmönster på dess ideologi ger anledning till en kritisk kommentar. Artikelförfattaren Pierre Kullbom, frilansskribent från Uppsala, avvisar här allt tal om att nazismen var irrationell. Till det mest skrämmande med dess ideologi hör snarare att den utmärks av en grym logik och en livsfientlig rationalitet.

Nummer 21 av tidskriften *Res Publica* handlar om Jung och nazismen. Gästredaktören Anders Ramsay har förvandlat tidskriften till en stridstidskrift mot jungianism, nyandlighet och nazism. I sitt dundrande polemiska förord skriver han: "I Jungs och nazisternas tradition hörde antiintellektualismen intimt

ihop med antisemitismen [...] Den riktade sig mot allt som juden och det judiska stod för i antisemitens föreställningsvärld: intellekt, förnuft, urbanitet, estetisk modernism, alltför kommunikativ språksamhet, alltför mycket ifrågasättande och kritik, kosmopolitism, socialism. Nästan samtliga dessa idiosynkrasier finner man också hos Jung." Förutom en berättigad kritik av vissa personliga förhållningssätt hos Jung rymmer numret en mycket nygammel och tvivelaktig analys av förhållandet mellan nazismen och det irrationella. Enligt Ramsay och medförfattare var nazismen ett hopkok på snedvriden romantik och reaktionär andlighet. Motgiftet blir i deras tankevärld, modernitet, rationalitet och en dos äkta psykoanalys. Mycket av deras resonemang bygger på en serie vanföreställningar som under alltför lång tid har omfattats av välmenande humanister, liberaler och socialister. Man skulle kunna kalla det en rationalistisk

mytologi som i sin ensidighet blivit blind för de rationella elementen i nazismen. Det är också en utgångspunkt som förhindrar en förståelse av vad som verkligen hände i Tredje riket, i den mån det nu går att förstå det.

Tillämpad biologi

I ett tal 1934 fastslog Rudolf Hess: "Nationalsocialismen är inget annat än tillämpad biologi." Artonhundratalets idégods i form av darwinism och socialdarwinism var en av de viktigaste grundvalarna för den tyska nazismen. Nazisterna ville med den moderna statens hjälp påskynda utstötningen av dem som man uppfattade som livsodugliga. Man ville få ett nytt liv i samhällskroppen genom att lyfta fram det livskraftigt djuriska hos människan. SS fick personifiera det vackra rovdjuret. Denna estetiska och biologiska vitalism tilltalade inte minst läkarna, som med sina 45 % var den yrkeskår som var störst i sin anslutning till nazistpartiet. Läkarna hade över huvud en pådrivande roll vad det gällde nazismens biologism och den åtföljande biologiskt motiverade förintelsepolitiken. Man uppfattade den som både vetenskaplig och tillfredsställande för den sunda naturkänslan.

I boken *The Nazi Doctors* av Robert Jay Lifton finns hela den fasansfulla historien med nazistläkarna belagd på drygt femhundra sidor. Det som slår läsaren är den inre logiken i denna iskalla biologiska rationalism, en logik som fick många läkare att bryta den hippokratiska läkarenden och utifrån den så kallade folkhälsans intressen ta aktiv del i morderna på "mindervärdiga". Konzentrationslägren gav också storartade tillfällen till människoexperiment. Dr Mengele, ökad för sina "studier" av tvillingar i Auschwitz, är en sinnebild för den utilitaristiska vetenskapligheten befriad från alla moraliska tabun. Mengele uppträdde sällan demoniskt eller obehärskat; det demoniska hos honom var i stället hans rationella behärskning och metodiska yrkesmässighet. Det var också utmärkande för hela förintelsepolitiken. Ett tydliggörande exempel kan hämtas från Rumänien, där pöbelhoparnas våldsamma slakt av den judiska befolkningen under Andra världskriget stoppades av SS för att i stället skötas "snyggt" och ingenjörsmässigt i utrotningläger.

Optimal måluppfyllelse

En bok som på ett utomordentligt sätt belägger nazismens och förintelsepolitikens moderna och rationalistiska prägel är Zygmunt Baumans *Auschwitz och det moderna samhället*. Han skriver: "Ingenstans under Förintelsens långa och invecklade förlopp kom den i konflikt med rationalitetens principer. Den 'slugtilliga lösningen' kolliderade inte i något skede

med den rationella strävan efter effektiv och optimal måluppfyllelse. Tvärtom uppstod den ur en sant rationell angelägenhet och genererades av en byråkrati trogen sin form och sitt syfte [...] Förintelsen var inte ett uppbrott av de ännu inte helt utplånade resterna av ett premodernt barbari. Den var en legitim invånare i den moderna samhällsbyggnaden; i själva verket en invånare som inte skulle känna sig hemmastadd någon annanstans."

Den nazistiska utrotningsspolitiken kunde inte beskrivas som pogromer i stil med Kristallnatten, utan krävde den sociala ingenjörskonstens senaste landvinningar för sitt förverkligande. Bauman visar också på hur "vetenskapssamhället" själv stod för några av de ohyggligaste initiativen, initiativ som sedan förmedlades till den politiska ledningen. Nazismen frigjorde den moraliska nihilism som gjorde det möjligt för företag, byråkrati och vetenskapsmän att effektivt samarbeta i det moderna folkmordsprojektet. Den militära utrustningen, motorvägsbyggen, Volkswagenproduktion med mera var inte heller precis tecken på brist på rationalitet.

Mein Kampf

Frågan är emellertid om det som man vid en ytlig blick på nazismen kan beteckna som irrationellt verkligen var så irrationellt. Hitlers *Mein Kampf*, som nyligen utkommit i nyutgåva, visar snarast på en mycket cynisk medvetenhet om det moderna samhällets spelregler och möjligheter. Även om Hitler som privatperson omfattade en hel del vidskepligheter var han i det offentliga livet mån om att framställa sina åsikter som välgrundade och förnuftiga. Hitlers förhållande till religion och myter var instrumentellt och underställt politikens villkor. Han hade inget till övers för Himmlers och Rosenbergs mystiska svärmerier. När Himmler genomförde sitt ceremoniel med edgång och ritualer i SS, kommenterade han det hela mycket hånfullt. "Vilket trams! Nu har vi äntligen kommit fram till en tid som lämnat all mystik bakom sig, och så vill han börja om med alltsammans igen. Då kunde vi lika gärna hållit fast vid kyrkan. Den hade i alla fall tradition. Tänk om jag kanske en vacker dag blir SS-helgon!" Samtidigt organiserade Wagnerälskaren Hitler sina maktdemonstrationer i bästa operastil.

Arne Ruth och Ingemar Karlsson har träffande fångat det nazistiska förhållningssättet i sin bok *Samhället som teater*. Även i *Mein Kampf* framkommer det mycket tydligt i resonemangen om propagandan, vilken publiksneglande regissör Hitler var. Möjligen fanns det bara två djupt rotade övertygelser hos honom, nämligen den starkes rätt i socialdarwinistisk tappning och antisemitismen. Till och med rasteorin och det tyska folket blir instrumentella värden i förhållande till den socialdarwinistiska teorin. Hitlers

beryrade "Neroorder", att lägga Tyskland i aska, strax före krigsslutet, var ett konsekvent förakt för det tyska folket i egenskap av förlorare. Folket var bara råmaterial för teorin om den starkes rätt. Antisemitismen var däremot så stark att judeutrotningen i krigets slutskede kunde prioriteras i förhållande till krigsinsatserna.

I Martin Bubers termer kan man säga att nazismen saknade ett förhållande till verkliga subjekt – jag och du existerade inte. Det rör sig i stället om en mäktig vi-känsla i relation till en avpersonifierad "undermännisklighet".

Sexualiteten

Det stereotyp instrumentella gick också igen i förhållande till kvinnan. Hon blev delvis till utsmyckning, delvis till avelssto. Men det fanns ingen befruktande animaaspekt i det Tredje riket. Däremot fanns en viktig linje över till homosexualiteten. Vissa delar av SA med Röhm i spetsen var aktivt homosexuella, samtidigt som de gav sig på krog- och kabarévärldens mer artistiska homosexuella. Ett klivet förhållande som Harald Ofstad omskrivit i sin bok *Vårt förakt för svaghet*. "Nazismen var sannolikt homosexuell i en annan betydelse av ordet, nämligen i den meningen att män utformade och hyllade en ideologi som bland annat utmynnade i en hyllning till mannen och mannens så kallade 'maskulina' attribut. Inte underligt att SS införde dödsstraff mot homosexualitet. Man skulle se men inte röra."

Nazismen var ett uttryck för det moderna samhället samtidigt som man också blickade bakåt. Det har dock inte mycket att göra med vad man ofta lättvindigt kallar ett reaktionärt förhållningssätt. Hitler hade ett utpräglad intresse för antiken, med maktmässiga förebilder i Athen, Sparta och Rom. Peter Cohen visar i sin film *Undergångens arkitektur* hur viktiga influenserna var därifrån, men också vilket modernt maktspråk Hitler omvandlade dem till. Det hör också till bilden att han kalkylerade med hur hans monumentalbyggen skulle se ut som ruiner tusen år framåt i tiden.

Antiken och framtiden

Nazismen var i huvudsak framtidsinriktad. Hannah Arendt betonar också i sin stora studie *The Origins of Totalitarianism* att det utmärkande för nazisterna inte var någon gammaldags vädjan till det förflutna utan i stället att man framställde sig själva i rollen som vetenskapliga profeter, som hade både biologin och framtiden på sin sida. Man får exempelvis inte förblindas av "riddarlekarna" och vissa medeltida drag hos SS. SS-ledaren Himmler var kanske den gestalt som mer än någon annan personifierade nazismens väsen. Hans hobbyartade kvasiandlighet

överflyglade aldrig hans tjänstemannaaktiga rationalitet. Han var en administrativ massmördare som nästan svimmade vid den hudnära åsynen av de mord han själv beordrat. Men samtidigt utgjorde han tillsammans med Eichmann just den personlighetstyp som på olika nivåer i samhället gjorde förtelsepolitiken möjlig.

Rasmyten

Det är uppenbart att en totalitär rörelse som nazismen hade en stor spännvidd som rymde många motstridiga tendenser. Från landsbygdens bondekonservativa befolkning till städernas kommersiella och teknokratiska ledarskikt. Konflikter fanns också utifrån en mer klassmässig höger-vänsterståndpunkt. Ändå åstadkommer man en häpnadsväckande kraftsamling och enhet. Det finns drag gemensamma med den moderna fundamentalismen – en längtan efter en handfast entydighet som kan hålla ihop och förnya samhället. Nazismen får utifrån det här perspektivet snarast karaktären av en slags profan fundamentalism. Det som för den moderna människan gått förlorat av gemenskap och djupare livsföreställningar, skulle ersättas med ett hopkok av aktivistiska och ydligt mytiska föreställningar, som väl att märka inte stred mot det moderna samhällets grundvillkor. Tvärtom låg det en psykologisk rationalitet i att med lämpliga doser rasmyter sammansvetsa ett folk. Det var inte fråga om religiös gripenhet inför livets sammanhang, utan om en brutalt registrerad folklig vi-känsla. Så långt om det rationella i nazismen.

Det finns också en mer vildsint och okontrollerbar aspekt, en kulturtrötthet där man söker mer dionysiska effekter. I en essä från 1936, nypublicerad i tidigare nämnda nummer av *Res Publica*, fångar Carl Gustav Jung dåtidens skeenden i bilden av Wotan (Oden), som han anser återigen har börjat härja i det tyska folket själ. Men det är en förklaringsnivå som djupt förhånas av *Res Publicas* skribenter. Det är pinsamt att möta deras rationalistiska förblindning inför en text av det här slaget. Jungs förnufts kritik och försvar för den "hela" människan blir i deras tankevärld liktydig med nazism. Hans sätt att resonera i psykologiskt/arketypiska termer ses oavsett innehåll som en strukturlikhet med nazismens tänkande och dömer honom alltså. Dessa skribenter är inga intellektuella utan intellektualister som står med sin rigida okänslighet som en fjäder i hatten. Trots allt är det ganska intressant eftersom det de missar på ett bakvänt sätt kan göra själva sakfrågorna tydligare.

Ett nihilistiskt gift

Det Nietzsche talar om som apolliniskt och dionysiskt har stor giltighet i det här sammanhanget. När

de dionysiska krafterna stormar fram blir de verkligt katastrofala först i mötet med det moderna samhället och en ideologi som nazismen. Där förenades stormens omskakande kraft med en militariserad tjänstemannaanda. Det blev ingen karneval utan ett långsamt verkande nihilistiskt gift som nazisterna kunde underminera en hel samhällsepok med. Hela deras samhällsexperiment framstår som en jättelik kollektiv biktspiegel för 1900-talets människor.

Det obehagliga med vår samtid är naturligtvis inte att folk läser Jung, eller på andra sätt trevar sig fram

till en förståelse av sina psykiska och andliga dimensioner. Det allvarliga är i stället den djupt livsfientliga rationalitet som torgförs av Torbjörn Tännsjö och andra teknokratiska ekonomister. Här finns en brunröd koppling till mentaliteten i Tredje riket som är verkligt skrämmande!

Referenser

Res Publica, nr 21. Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors*, Papermac 1986. Zygmunt Bauman, *Auschwitz och det moderna samhället*, Daidalos 1991.

TEXT

LARS ROOTH

Graven ett svart hål?

Påskens tecken och stora mysterium är den tomma graven. En grav som ett tecken? Något mörkt och tomt – ett svart hål. Det påminner om vad den moderna astronomin kallar svarta hål. En populär teori i kosmogoni hävdar ju att vår värld började med The Big Bang, en stor explosion av en liten, kompakt massa, som gav upphov till hela vårt universum. Svarta hål är gåtfulla fenomen ute i rymden. De antas bestå av himlakroppar som imploderat, dvs sugits in i sig själva – ungefär det som händer när en glödlampa eller en tv-skärm går sönder. Genom att det finns ett tomrum i dem dras det yttre höljet inåt, i stället för att splittras utåt, som vid en explosion.

De svarta hålen beskrivs som oerhört täta massor. Atomerna har trängts ihop så att en liten kropp av en sockerbits storlek blir lika tung som hela jorden. Vi vet ju hur jordens tyngdkraft drar till sig allt som finns på dess yta och ger oss små, vingliga varelser en viss stabilitet. De svarta hålen har denna egenskap, inte i kvadrat, utan upphöjd till en ofattbart hög dignitet. Om andra stjärnor kommer i närheten av dem blir de helt enkelt uppslukade och sammanklämda. Det svarta hålet har en sådan tyngdkraft att inte ens ljuset lyckas slita sig loss utan dras inåt. De blir helt enkelt svarta hål för oss.

Så fysikernas teorier. De kanske förefaller lite fantastiska, men gäller det inte hela vår tillvaro? Man kunde visserligen sätta ett frågetecken i kanten för The Big Bang och undra varför man glömmer bort att fråga *vad* det var som exploderade, *var* det kom

från och hur det kom sig att så mycket ordning uppstod ur kaos.

Det kanske finns en plats för skaparens roll, även i den moderna astrofysikens tidevarv. Pondera att världen började med ett Big Bang. Översatt till kristen terminologi betyder detta att Vår Herre hade initierat något som gav upphov till en explosion och åstadkom ett universum, som expanderar i tid och rum, eller rumstid, för att tala med Einstein. Något oerhört kompakt och litet men fullt av en otrolig kraft och massa, som räckte till ett helt universum. Denna massa var inte Gud, utan något som skapats av honom som är ursprunget till ett världsalldars vars vidder mäts i miljontals ljusår.

Någonstans i denna enorma rymd finns vår planet och vi människor, till synes små och obetydliga. Den kristne är övertygad om att det är Gud som satt oss där och även låtit oss i någon mån få bli delaktiga i hans skaparglädje. Det innebär en viss självständighet med insikt, kreativitet och fri vilja. Vi är kanske idag mer än förr medvetna om att vi inte förvaltat skapelsen på bästa sätt utan har sparat in på banor som inte passar ihop med skaparens planer.

Men han tog sin skapelse på allvar så att han lät sin enfödde son bli människa och en av oss. Gud trädde in i historien. Men vad hände? Hans egna tog inte emot honom. Vid drygt trettio års ålder hamnade han på ett kors och göt en grym död. Hans vänner tog hand om kroppen och lade den i en grav nära Golgata.